

Plamen Dojnov

A magyar felkelés bolgár ábrázolásai

Anélkül, hogy önsajnálkozó kijelentéseket tenne, ez a könyv rögzíti azt a tényt, hogy Kelet- és Közép-Európa más országaitól eltérően, a bolgároknak nincs sem 1956-os Magyar őszi, sem 1968-as prágai tavaszuk, sem lengyel „Szolidaritásuk” a XX. század nyolcvanas éveiből. Richard Speaight, Nagy-Britannia szófiai nagykövete nagyon pontosan határozta meg a helyzetet egy jelentésében '56 végén: „...a hatalmon lévők attól félnek, hogy Magyarország hatással lesz majd Bulgáriára is, a társadalom pedig a terror újabb elterjedésétől retteg. Végül is szinte semmi sem történt, mert a bolgár nem könnyen áll reménytelen ügyek mellé, s egy ilyen bebetonozott rendszer esetében (ahol még alternatív vezetők sincsenek) még a magyarokkal szimpatizálók sem kockáztatták, hogy tüntetést, még kevésbé, hogy lázadást szervezzenek: nem merészkedtek tovább annál, hogy a BBC-t hallgassák, amely adó hallgatóinak létszáma a zavarás ellenére, a jelek szerint jelentősen megemelkedett.”

És valóban: a Bolgár Népköztársaságban 1956-ban nem észlelhető semmilyen szervezkedés a kommunista hatalom ellen. A hatalmon lévő bolgár kommunisták reakciója preventív jellegű és hatékony: letartóztatják és Szófiából internálják az „el-lenséges kontingens” egy részét, kizárják az egyetemekről az „idegen elemeknek” minősített diákokat, a *politikailag veszélyes személyek* számára ismét megnyitják a koncentrációs táborokat, a lakosság körében esetleg jelentkező elégedetlenséget pedig szociális engedményekkel blokkolják. Ugyanakkor Szófiában és más városokban az ifjúság és az értelmiség széles köreiben érezhetően fellángol a szabadságvágy. Az emberek rokonszenve a budapesti felkelés iránt nem csupán *benne van a levegőben*, hanem regisztrálva is van számos – nagyrészt titkos, kisebbrészt nyilvános – szövegben is. Miközben Magyarországon tombol a felkelés vihara, szerte Bulgáriában íróasztalokon született iratok terjednek, újságokból és könyvekből kitépett lapokat, illegális felhívásokat osztogatnak, és jegyzőkönyvek készülnek gyűlésekről, kihallgatásokról és ügynöki jelentésekről.

(...) Ez a könyv elsősorban az én *A bolgár szoc. realizmus: 1956, 1968, 1989* címmel megjelent könyvem, valamint más, a témával kapcsolatos kutatási eredményeimet ismertető, a bolgár tudományos sajtóban az utóbbi években megjelent cikkeim és tanulmányaim nyomdokain halad. De ez még nem minden. A könyv egyenes folytatása az én régóta tartó szakmai és rendkívül személyes együttéléssemnek a magyar kultúrával, és általában Magyarországgal.

(...) Az egyik nyilvános előadásom után, amelyben az 1956-os magyar forradalomnak a bolgár irodalomra gyakorolt hatásával foglalkoztam, az egyik kollégám – egy magyar bolgarista, aki kitűnően ismeri a bolgár történelmet, és értelemszerűen az oszmán birodalom elleni 1876. áprilisi leverte felkelést is – okosan megjegyezte, hogy bennünk, magyarokban és bolgároknak az is közös, hogy csodálatos meggondolatlansággal robbantunk ki eleve kudarcra ítélt felkeléseket. Akkor mindketten csak neveltünk. Más éles elméjű mondás nem jutott eszünkbe. Tudtuk, hogy a bolgár felkeléstől több

mint egy évszázad, a magyartól pedig több mint fél évszázad választ el bennünket. Azonban mind a ketten tudtuk, hogy ha szükség lesz rá, akkor újra fel fogunk kelni.

2012. február

(Részletek a szerző 1956: *a magyar felkelés és a bolgár irodalom* címmel magyar kiadásra előkészített, megjelenés előtt álló könyvének bevezetőjéből. A kötetet alkotó hét tanulmányfejezet egyikét némi rövidítéssel adjuk közre.)

Beszélhetünk-e a bolgár irodalomban az 1956. októberi és novemberi magyar felkelés iránti speciális figyelemről? Egyáltalán lehetséges-e olyan komolyabb mennyiségű irodalmi anyagot felmutatnunk, amely az ötven évvel ezelőtti magyar szabadságharc bolgár alakjait ábrázolja? Nem inkább arról van-e szó, hogy néhány epizodikus szolidaritási fellángolásról és az állami propaganda szolgálatában egy tucatnyi bolgár író ügyeletes reakciójáról beszélhetünk mindössze?

Nem egészen két hónappal a felkelés leverése után, Angel Todorovnak, a Bolgár Írószövetség párttitkárának összegzése nem éppen bátorító: „A szovjet hadsereg a magyar nép védelmére kelt, és megmentette őt a hóhéroktól (...) a mi szerkesztőségeinket még ilyen viharos időkben sem árasztották el az izgalmas politikai költemények (...) nagyon kevesen írnak ezekről a rendkívül fontos témákról.”¹ Ugyanez az Angel Todorov a Bolgár Írószövetség 1957. március 9-én megtartott beszámoló közgyűlésén elhangzott beszámolójában megállapítja: „A mi költőink az utóbbi időben még olyan óriási jelentőségű eseményekkel sem foglalkoztak, mint az Egyiptom elleni támadás vagy a magyarországi ellenforradalom. Pedig ezek az események egy új imperialista háborúval fenyegették a világot. Ez azt mutatja, hogy nálunk csekély az állampolgári pátosz, költészetünk komoly lemaradásban van a harci feladatokat illetően, s figyelmen kívül hagyja dicső szláv proletár hagyományait.”²

Ha előreugrunk az időben, és megvizsgáljuk a XXI. század elején készült histográfiai kutatásokat, meggyőződhetünk arról, hogy ezek a megállapítások szinte egyáltalán nem változnak. Vladimir Milev *A bolgár írók és a politikai élet Bulgáriában. 1944–1970* (2001) című könyvében elsősorban a Bolgár Írószövetség és az Állambiztonság levéltáraiban fellelhető dokumentumokra hivatkozva arra a következtetésre jut, hogy a magyar felkelés ideje alatt „az írók körében igen csekély mozgólódásról van adat”, és megállapítja, hogy „a legtöbb kommunista író igen tartózkodóan reagált a magyar felkelés alatt és közvetlenül utána a hatalmon lévők által szervezett intenzív propagandakampányban való aktív részvételre buzdító felhívásokra”, és „csak néhányan”³ vettek ebben részt.

¹ Todorov, Angel, *Új jelenségek az irodalomban*, Rabotniceszko delo, 1957. 01. 1, 1. szám

² Todorov, Angel, *Harcra fel a szocialista realizmusért*, Literaturen front, 1957. 03. 14., 11. szám

³ Migev, Vladimir, *A bolgár írók és a politikai élet Bulgáriában. 1944–1970*, Szófia, 2001, 148–149.

A levéltárakban fellelhető csekély információ azonban nem leplezheti azt a tényt, hogy igen sok bolgár író nyilvános kiadványokban – napilapokban és hetilapokban, irodalmi folyóiratokban és szerzői könyvekben – részletesen írt a magyar nép felkeléséről. Precíz kutatómunkával több tucat olyan írást fedezhetünk fel, amelyekben bolgár írók az esetek többségében egyértelműen negatívan, azaz teljes mértékben a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának hivatalos álláspontjával összhangban reagálnak az úgynevezett magyar eseményekre. Itt arra a nagyszámú versre és költeményre, esszére és riportra, interjúra és cikkekre gondolunk, amelyek bolgár nyelven teremtik meg az 1956. évi „ellenforradalom” irodalmi ábrázolását.

Itt emlékeztetnünk kell arra is, hogy ebben az időben a kommunista propaganda közvetlen és vitathatatlan geopolitikai, hadászati-stratégiai összefüggést fedez fel a szuezi válság és a magyarországi felkelés között, amit ma a legmerészebb történelmi képzelőerővel sem lehet bizonyítani. A XX. század ötvenes éveiben azonban az ideológiai mátrix összefüggésbe hozza ezt a két eseményt, és felfedezi a Nyugat „imperialista összeesküvését” a „szocialista tábor” ellen. Ezért a bolgár írók szövegeiben együtt szerepel az egyiptomi háború és a magyarországi harc.

Az 1956. évi magyarországi „ellenforradalom” ellen olyan költők írnak különböző verseket, mint Sztanyu Boncsev, Jordan Demirev, Georgi Bicin, Bojan Balabanov, valamint olyan rangos költők is, mint Nikola Furnadzsev, Nikolaj Marangozov, Krum Penev, Ljubomir Levcsev, Konsztantin Pavlov, Vatyo Rakovszki, Nino Nikolov stb. Cikkeket, interjúkat és riportokat közöl a témáról Angel Todorov, Szlavcso Vaszev, Lozan Sztrelkov, Georgi Karaszlavov, Ljudmil Sztojanov és Valeri Petrov; Angel Karalijcsev pedig egy 1956. november 28-án Szófiában megtartott nagygyűlésen rögtön a főszónokok: Todor Zsivkov (a BKP KB első titkára), Georgi Trajkov (a Bolgár Földműves Népi Szövetség titkára) és Kimon Georgiev (a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának tagja) után szólal fel.⁴ A Bolgár Írószövetség húsz vezető tagja írja alá és jelenteti meg december első napjaiban a *Literaturen front* című újság első oldalán azt a nyilatkozatot, amely támogatja a magyarországi szovjet intervenciót, és csatlakozik a szovjet írók által néhány nappal korábban közzétett állásfoglaláshoz.⁵

Ilyen körülmények közepette egyedül Jordan Ruszkov plovdivi költő hajt végre nonkonformista illegális cselekedetet, azaz *Felhívás a szabadságra* címmel ír egy verset, amelyet aztán Szófiában titokban kezd el terjeszteni. A lírai-politikai szórólap a magyar felkelőket támogatja, és Bulgáriában is fegyveres harcra szólít fel. Hasonló típusú reakció még Georgi Markov *Magyar ősz*, című, memoár jellegű esszéje, amelyet a hetvenes években emigrációban írt, valamint a Csudomir naplójában szereplő semleges megjegyzések, amelyek csak a XX. század kilencvenes éveiben jelentek meg.

Akárhogyan is leltározzuk azonban a bolgár írók nyilvános és titkos reakcióit a magyar felkelésre, nyilvánvalóan egy olyan specifikus, számos írásban

⁴ Lásd: részletes tudósítások az 1956. november 28-án megtartott szófiái nagygyűlésről, valamint az ott elhangzott beszédekről a következő napilapokban: *Rabotniczeszko delo*, 1956. 11. 29.; *Otacsesztven front*, 1956. 11. 29.; *Narodna mladezs*, 1956. 11. 29.

⁵ *A mi véleményünk*, *Literaturen front*, 1956. 12. 6., 49. szám, 5.

jelen lévő témával van dolgunk, amely komoly bibliográfiai, irodalmi és képzeletbeli alapokon nyugszik.

1956 őszén az egész bolgár értelmiség, és különösen az íróársadalom figyelemmel követi a magyarországi forradalmat – a sajtóból, a titkos és nyilvános rádióállomásokon keresztül, a híresztelésekből. Egyesek szolidárisak a magyar nép erőfeszítéseivel, mások tartózkodóak, ismét mások a szabadság utáni vágyat sietve „horthysta-fasiszta lázadás”-nak és „ellenforradalom”-nak bélyegzik. Bennünket azonban a következő kérdés érdekel: a bolgár írók a szövegeiken keresztül pontosan hogyan élik meg a magyarok felkelését? Szövegeik hogyan értelmezik azokat az eseményeket, amelyek kitörölhetetlen nyomot hagynak egész Kelet-Európa sorsán? Egyaránt találkozzunk szolidaritást (noha ritkábban) és gyűlöletet (a leggyakrabban) kifejező írásokkal. Írások a becsület és a szégyen között. Azonban ez az 1956-os magyar hőstett autentikus bolgár leírása. Ellenőrizzük most ezt az autentikusságot.

Az esemény nevei. Az 1956 októberében-novemberében Magyarországon zajló események elnevezéséért folyó csata még az események tombolása alatt kitör. A bolgár újságok már október végétől egyre gyakrabban közölnek hírügynökségi tudósításokat következetesen a következő címmel – *A helyzet Magyarországon*, s ezt a helyzetet „népellenes budapesti kaland”-nak, „a népi hatalom elleni ellenforradalmi lázadás”-nak, „magyarországi népellenes cselekedet”-nek, „a kapitalizmus visszaállítására irányuló kísérlet”-nek, „az imperialista központok által hosszú ideje, gondosan előkészített ellenséges kaland”-nak nevezik, majd november 4–5-e, azaz a szovjet hadsereg által a felkelőkre mért döntő csapás után az előző napi eseményeket végleg és tömegesen „ellenforradalom”-nak minősítik.⁶

Fokozatosan azonban mind a hivatalos megnyilatkozásokban, mind a mindennapi beszédben a „magyar események” semleges kifejezés honosodik meg. Első látásra ez a kifejezés ideológiai távolságtartást és politikai elfogulatlanságot garantál. Ez az eufemizmus azonban egyre gyakrabban szolgál a hatalmon lévő kommunistáknak arra, hogy elkerüljék az „ellenforradalom” kifejezést. Egyrészt ugyanis ők nem kívánnak állandóan emlékezni a rendszer egyik legnagyobb sokkhatást kiváltó megpróbáltatására, ami a szovjet hatalom egyes magas beosztású funkcionáriusait érte, azaz az úgynevezett magyar komplexusra. Másrészt pedig ily módon a konkrétumot a módszeres felejtésnek vetik alá. Így az emlékezet egyre gyakrabban képtelen megkülönböztetni az ’56-os magyar ősz különböző profiljait. Ezért nem a megtörtént esetek, hanem a rájuk ragasztott címkék, nem az emberek, hanem az őket sújtó ítéletek maradnak fenn. Az „események” kifejezés ugyanis lényegében semmi konkrétumot nem tartalmaz – elmosódnak a tények és a jellemző vonások, az okok és a következmények, a mozgatóerők és a cselekvő személyek.

⁶ Lásd a következő publikációkat: *A népellenes kaland bukása Budapesten*, Rabotnicseszko delo, 1956. 10. 25.; *Hiú remények*, Rabotnicseszko delo, 1956. 10. 27.; *Magyarországon az egészséges erők leverik az ellenforradalmat*, Narodna mladezs, 1956. 11. 4.; *A magyar nép elleni ellenforradalmi összeesküvés megbukott*, Rabotnicseszko delo, 1956. 11. 5. és más cikkek.

Ma a legkényelmesebb érv az, hogy a „magyar események” kifejezés *polgárjogot* szerzett, és régóta használatos a közbeszédben. Hadd pontosítsunk azonban: ezt a polgárjogot *más időben, más államok, azaz a Szovjetunió, a Bolgár Népköztársaság és a többi közép- és kelet-európai népköztársaság más polgárai* dolgozták ki. A téma erkölcsi vonatkozásáról pedig hadd ne beszéljünk, azaz mennyire tisztességes a magyar ősz összes áldozatának és résztvevőjének emlékével szemben, hogy továbbra is a személytelen és közömbös „események” kifejezéssel illessük azt, amiért ők az életüket adták.

Egyébként nem is annyira az erkölcsi kötelesség, mint inkább a tudományos korrektség kötelez bennünket arra, hogy az úgynevezett magyar események helyett valamilyen más elnevezést – például „forradalom” vagy „felkelés” – használjunk. Ebben a szövegben a következő kifejezéseket fogjuk használni: *felkelés, felszabadító harc, kísérlet a felszabadításra*. Nagy Imre miniszterelnök már az 1956. október 28-i beszédében elítéli „azokat a nézeteket, amelyek a jelenlegi nagy népi mozgalmat ellenforradalomként határozzák meg”, és kijelenti, hogy az valójában egy „nagy nemzeti demokratikus mozgalom”, amely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy biztosítsa „a függetlenséget, az önállóságot és a szuverenitást”. Ugyanezen a napon alakul meg a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, amely programjában az eseményeket „nemzeti felszabadító harc”-nak nevezi. Mindszenty bíboros pedig 1956. november 3-án elhangzott rádióbeszédében hangsúlyozza: „tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc.”⁷

Ekkoriban Bulgáriában még a legmagasabb rangú pártfunkcionáriusok is bizonyos mérvű *fogalomzavarban* szenvednek. A BKP KB 1956. október 31-i plenáris ülésén még maga Todor Zsivkov is így fogalmaz: „Az az igazság, hogy Magyarországon ellenforradalmi felkelés tombol.”⁸ A fogalomzavartól eltekintve, amely vagy a műveletlenség, vagy a pusztá véletlen következménye, az „ellenforradalom” és a „felkelés” fogalmak különös összekeverése arról árulkodik, hogy az illető elismeri a mozgalom *népi jellegét*, és attól retteg, hogy pontosan a *nép* kelt fel a totalitárius kommunista rendszer ellen.

Az '56-os magyar ősz kapcsán elegendő érvet lehet találni a *forradalom* szó használatára is, mivel ez a terminus olyan szociális átformálást fejez ki, amely a társadalom gyors, hirtelen, robbanásszerű átalakítására irányul. A forradalom szó progresszív törekvéseket és illúziókat fejez ki. A magyarok 1956. évi harcát mindenekelőtt az a törekvés jellemzi, hogy *visszatérjenek* a szabadsághoz, hogy *felszabaduljanak* az idegen katonai erővel rájuk kényszerített diktatúra alól, hogy *fegyveres nemzeti ellenállást* szervezzenek a szuverén országba beözönlött szovjet csapatok ellen, akiket az illegitim bábkormány (a Kádár vezette úgynevezett forradalmi munkás-paraszt kormány) „hívott be”. Függet-

⁷ Minden idézet forrása a következő: Gyurkó László, 1956. *Predvarityelnoje iszledovanyije i pragmatyicseszkoje izlozsenyije szobútyij*, Inosztránnaja Lityeratura, 1988/7., 187–212., 1988/8., 190–215.

⁸ Idézet a következő alapján: A BKP Központi Bizottságának 1956. október 31-én, a Bolgár Kommunista Párt KB épületében megtartott plenáris üléséről készült jegyzőkönyv, in: 1956 „A csodálatos alkalom”. Dokumentumok a magyar forradalom bolgár ábrázolásáról, összeállította: Milen Szemkov, Szófia, 2006, 71.

lenül azonban az esemény elnevezésétől, lényegében itt a magyar társadalom szociális és szellemi átalakulásáról van szó, amely az egyet nem értés és a lázadás nyelvét beszéli, s amely a többi kelet-európai társadalom összes rétegét is megmozgatta.

A felkelés mellett. 1956. november 10-én és az azt követő napokban a szófiai postaládákba bekerült egy illegálisan terjesztett szórólap, amelyen bizonyos Rumen Drumev *Felhívás a szabadságra* című verse volt olvasható egy rövid felhívás kíséretében: A „Szabadságszeretők” csoportja aláírással. A szórólapot postai úton is elküldték a Bolgár Írószövetség mintegy harminc tagjának. A szerző egy 30 éves plovdivi költő, név szerint Jordan Ruszkov, aki akkoriban elsősorban gyermekverseiről volt ismert. A szórólap szerzőjét az Állambiztonságnak több mint két év elteltével sikerült azonosítania. Ruszkovot 1959. január 20-án tartóztatják le, és 19 év börtönre ítélik, amit aztán 7 évre mérsékelnek. A vád ellene a legsúlyosabb bűncselekmény: „1956 november havában nyilvánvaló módon bűncselekményekre buzdított a Bolgár Népköztársaság ellen”,⁹ amely vádat a *Szólítlak, szabadság!* című verssel és az azt kísérő felhívással támasztanak alá.

*Magyarország, hűségese népe Kossuthnak s Petőfinek,
hogy lángol szíved versemben, tűzzel lobog szíved.*

*Fiaid vérét issza szilajul a föld, a magyar,
dús gyümölcsöt terem a vér – a szabadság, mit akar.*

*Vágyott gyümölcs, áhított, az életnél is ékeesebb,
midőn rabság járma nyomorít nyakat, s nem heged.*

*Véred becsületes, óh, bolgár, férfierőd erény,
élen a harcban ha nem lehetsz, utolsó se legyél!*

*Zendüljetekek, népek! Hit és Nap útja, ragyogjál
minden bolgár, lengyel, cseh és román előtt most már.*

*Figyeli a világ harcunkat. Társ a világ, remél.
Kettétör az utat rekesztő páncél, komisz, kemény.
Kettétör a szovjet páncél kebelünk erején.*

A felhívás:

Kedves polgártársak!

A magyarországi forradalom megmutatta a bolsevista uralom igazi arcát az úgynevezett „népi demokratikus” országokban. Semmilyen „magyarázkodások” sem tüntethetik el a tizenötezer meggyilkolt és több ezer sebesült

⁹ Kosztov, Pejo, *Utószó helyett*, in: Ruszkov, Jordan, *A romlás virágai. Az Állambiztonság herbariumából*, Szófia, 2000, 138.

magyar állampolgárt. A világ spontán módon segíti a megszenvedett magyar népet.

Ezek a csodálatos események felcsendültek Erwin Schnitzer svájci költő és R. Drumev bolgár költő lírájában. Ez utóbbinak a versét mutatjuk most be ezen a szórólapon. Egyre több művész indul majd el ezen az úton a bolsevizmus önkényuralma ellen.

Éljen a nép szabadságvágya!¹⁰

A szórólapot egységes szöveggé kell értelmeznünk. Sőt magát a szöveget azokkal a cselekedetekkel együtt kell értelmeznünk, amelyekkel terjesztik. Ez a szórólapon ugyanis nem csupán egy irodalmi szöveg, hanem egy *lírai-politikai akció*, amely egy versben megfogalmazott és egy politikai felhívást tartalmaz. A szó itt eléri teljesítőképessége határát: a cselekedetet. Ruzskov költeménye túlmutat azon a ponton, amelyen túl a költészet esztétikai önállósága a Bolgár Népköztársaság idején lehetetlen volt, azaz világos, gyakorlati célja van: felhívja a bolgárokat, hogy kövessék a magyarok példáját, retrospektív értelemben pedig kompenzálja a bolgárok '56-os tétlenségét.

Fontos megjegyeznünk, hogy noha Ruzskov bátor akciója a Bolgár Népköztársaság titkos nyilvánosságában a bolgár irodalmárok között a maga nemében egyetlen, mégsem pusztába kiáltott szó. A levéltári és memoár jellegű adatok egyaránt a magyar felkelés bulgáriai fogadtatásának különleges módját tanúsítják. Az Állambiztonság adatai szerint, 1956-ban éppen az „anonim” anyagok száma növekszik meg 1955-höz képest: „Ez elsősorban a röplapok esetében mutatkozik meg, mivel ezeknek a száma majdnem megduplázódott (...). Az anonim anyagok terjesztése legnagyobb mértékben a magyarországi ellenforradalmi lázadás alkalmával nőtt meg. Ezekben az anyagokban csodálják az eseményeket, fegyveres lázadásra buzdítják a lakosságot, és fenyegetik a kommunistákat.”¹¹

Összességében azt mondhatjuk, hogy a magyarokkal leginkább a fiatalok (a tanulók és az egyetemisták), valamint az értelmiség egyes csoportjai szimpatizálnak.

A hetvenes években Georgi Markov így emlékezik vissza: „Kevés azt mondanom, hogy minden igaz bolgár a magyarokkal volt. Ők voltak a mi hőseink – Dávidok, akik egy szál parittyával álltak ki a rettenetesen felfegyverzett Góliát ellen.”¹² Posztumusz megjelent memoárjában Nikolaj Gencsev az Építészmérnöki Intézetben uralkodó „magyarbarát hangulat”-ról írva megjegyzi, hogy egyik reggel a következő feliratot fedezték fel a falon: „Ki a szovjet megszállókkal Magyarországról!”¹³

Mind a későbbi memoárok, mind a korabeli naplók, mind a hivatalos propagandával szinkronizált irodalmi szövegek egy olyan embert ábrázolnak, aki

¹⁰ Idézet: Ruzskov, Jordan, *A romlás virágai...*, 5–6.

¹¹ Idézet: *Beszámoló jelentés a 2. ügyosztály vonalán végzett ügynöki-operatív munkáról*, in: Lásd: 1956 „A csodálatos alkalom”..., 214.

¹² Markov, Georgi, *A magyar ősz*, in: Markov, Georgi, *Levelező tudósítások Bulgáriáról*, Szófia, 1990, 113.

¹³ Gencsev, Nikolaj, *Válogatott művek. Emlékek. T. 5*, Szófia, 2005, 81.

reménykedve vagy aggodalmaskodva, a rádiókészülékhez bújva hallgatja a Magyarországról szóló híreket. Tömegek hallgatják a nem bolgár és a nem kommunista adókat is. Georgi Markov azt írja, hogy „kora hajnalban, ebéd közben és rögtön munka után mindenki rátapadt a rádióra”, és az emberek „minden érthető nyelven (kivéve a rezsim nyelvét) hallgatták a híreket”.¹⁴ Csudomir 1956. október 28-án a következőt jegyzi fel a naplójába: „Csak jönne már a feleségem, hogy hallgathatnám a rádiót. Én azok közé a maflák közé tartozom, akik egyetlen külföldi adót sem tudnak fogni, s ezért csak Szófiát hallgatom.”¹⁵ A magyar felkelés témája szinte az összes bolgárt hatalmába kerítette, mivel az emberek tisztában voltak a szófiai rádió és a hivatalos sajtó által közölt információ problematikus megbízhatóságával. Ezért az olyan rádióállomások, mint a „Szabad Európa”, a hírek megismerésének alapvető forrásaivá váltak.

Nincsenek adataink arra nézvést, hogy ebben a bonyolult információs közegben a bolgár írók, és általában az irodalmárok hogyan fejezik ki nyilvánosan szolidaritásukat a magyar nép felkelésével. A retrospektív anyagokban inkább titkolt, hallgatólagos együttérzésre, a „tekintetekkel beszélgetés művészetére”¹⁶ bukkanunk, másra nem.

Ilyen körülmények között különösen érdekes Atanasz Dalcsev *Felirat* című rövid versének esete. Utólag egyesek hajlamosak ebben a három verssorban közvetlen reakciót felfedezni a magyar felkelésre. Ezt a találgatást alátámasztja az a tény is, hogy a vers hatvanas évekbeli kiadásában a szöveg után szerepel az évszám is: 1956. De először olvassuk el újra ezt a lírai aforizmat.

*Ki szabadságért adta életét
akárhol is szerte, testvérünk ő mind,
vér, igen, de ontott vér szerint.*

Ha a három verssor után odaírjuk az évszámot is (1956), akkor váratlan egység alakul ki a lírai és a politikai tartalom között. Ennek az évnek az emblematis eseménye a magyar felkelés, és az is marad mind a mai napig a kollektív olvasói emlékezetben. A történelmi korrektség azonban arra kötelez bennünket, hogy megjegyezzük: a *Felirat* valóban 1956-ban jelent meg, de a *Literaturen front* október 18-i számában, azaz öt nappal az első budapesti tüntetés előtt, amely a felkelés kezdetét jelentette.¹⁷ Ha ehhez a tényhez még hozzátesszük azt a természetes feltételezést, hogy a megírás és a megjelenés között általában eltelik egy hét vagy egy-két hónap, akkor történelmileg nem tudjuk összekötni a szöveget az eseménnyel.

Ennek ellenére azonban, a *Literaturen front* 1956. októberi olvasóitól eltérően a dalcsevi könyvek későbbi olvasói a verset már úgy fogják fel, mint a

¹⁴ Markov, Georgi, *A magyar ősz...*, 112.

¹⁵ Csudomir, *Napló*, Kazanlak, 1994

¹⁶ Markov, Georgi, *A magyar ősz...*, 112.

¹⁷ Lásd: *Literaturen front*, 42. szám, 1956. 10. 18., 3. A háromsoros *Felirat* című vers a lap ugyanazon számában jelent meg, mint a nyolcsoros *És végül a szív is meghal*. A két vers megjelenése jelzi Atanasz Dalcsev költészetének hivatalos visszatérését – kényszerű, hosszú távollét után – a Bolgár Népköztársaság irodalmi protokolljába.

magyar felkelésre adott reflexszerű választ. Olvasás közben ugyanis ekkor már az emberek önsajnálkozó összehasonlításokat tesznek a magyarok hőstette és a bolgárok kishitúsége között. Tudatosan vagy véletlenül, de az évszám hozzáadásával Dalcsev összeköti a bolgár szolidaritást az idegen önfeláldozással és a finom önváddal: a magyarok a mi *vérrokonaink*, tőlünk eltérően azonban ők a *vérüket ontották*.

Ily módon tehát, noha néhány nappal megelőzte a budapesti lázadások kezdetét, Dalcsev szövege a megírás évszámának hozzáadása révén eggyel több értelmet nyer. Ha a verset *1956-tal együtt* olvassuk, akkor a vers átíródik.

Ezzel a magyar felkelés *MELLETT* leadott bolgár irodalmi, szolidaritási jelzések kimerülnek.

Az ellenforradalom ELLEN. A nyelvi magatartás. Az első olyan regisztrált bolgár lírai reagálás a magyar felkelésre, amely azt „ellenforradalom”-nak minősíti, Ljubomir Levcsev nevéhez fűződik. A Narodna mladezs című lap 1956. november 4-i számában teszi közzé *Októberi versek*¹⁸ címen lírai szövegeit. Jellemző a megjelenés időpontja – a felkelés még nem ért véget, de éppen ezekben az órákban zúzzák szét a szovjet tankok. Az általános feltételezés természetesen az, hogy a vers legalább egy-két nappal korábban íródott.

Az az igazság, hogy a szövegben szinte egyáltalán nem szerepel a „magyar események” kifejezés. Egyetlenegy helyen szerepel csupán a „budapesti máglyák” kifejezés. Íme itt – a vers egyik lényeges részében:

*Riadt októberi eső,
miért csapkodod vadul az ablaküveget?
Mondd meg nékem, eső,
éjjeli eső,
engem miért versz föl?...*

*Talán mesélsz
a budapesti máglyákról,
vagy a véres Nílusról,
hol az ezernyi dűnék
ma
sírpiramisai
azoknak,
kik a harcban hullanak...*

*Kartácsüvöltéssel jönnek a napok,
s akár pókhálót, szaggatják
intelligens húrjainkat.
Vér borítja ismét a földet,
s lángolnak a láthatárok.
Az ember útja pedig
harcok útja lett újra.*

¹⁸ Lásd: Narodna mladezs, 1956. 11. 4., 265. szám, 3.

Zászlók kellenek nekem!
 És szükségem van rá, kell
 Lenin!
 És kell az ének is:
 „Föl, föl, ti rabjai a földnek!...”
 – legyenek szavaim pontosak,
 verseim pedig hívek!

Most azonban fordítsuk meg értelmezésünk irányát. Vajon Levcssev nem áll-e lényegében az 1956-os felkelők oldalán? Ez a vers vajon nem egyszerűen az '56-os ősze világszerte jellemző háború és erőszak ellen emel szót? A „Lenin kell nekem, Lenin” intim skandalást vajon nem úgy kell-e értelmezni, mint választ az SZKP XX. kongresszusának egyik központi felhívására: „állítsuk helyre a lenini elveket”? Lehetséges-e, hogy az *Októberi versekben* utólag a szolidaritás gesztusát fedezzük fel? Maga Levcssev a *Te vagy a következő* című önéletrajzi regényében már hajlamos arra, hogy metaforikus csúsztatások révén *elfeledkezzen* erről a korai verséről, amely *A csillagok az enyéme* (1957) című első verseskötetében jelent meg.¹⁹

A versnek azonban olyan a fogadtatása, hogy irányultságát nehezen tudjuk másképpen meghatározni, mint hogy az a „magyarországi ellenforradalom” ellen irányul. Már 1957-ben Georgi Dzsagarov ezt a verset úgy jellemzi, mint „a magyarországi eseményekről írt legszebb költeményt”.²⁰ Ez a vers Levcssev 1989-ig megjelent szinte összes antológiai könyvében és számos tekintélyes gyűjteményes kötetében, így például az *Április költői* (1976)²¹ című antológiában is szerepel, mely utóbbi központi helyet foglal el az áprilisi nemzedék bemutatásában.

A felkelés iránt érzett szolidaritás és az ellenforradalommal szemben érzett gyűlölet között húzódó kétértelmű zóna súlyos probléma több bolgár író szövegeinek és nyelvi magatartásának értelmezésekor a Bolgár Népköztársaság korában. Itt arra a sajtósárgos *skizofrén* nyelvi magatartásra gondolunk, amely a szocialista értelmiség egy részét jellemzi. Ezek az emberek egy dolgot gondolnak, egy másikat írnak le, és egy harmadikat mondanak.

¹⁹ Az *önéletrajzi regény* stílusára jellemző részletek a következő könyvből: Levcssev, Ljubomir. *Te vagy a következő. Regény emlékekből*, Szófia, 1998: „Moszkvában esett. Szófiában föl kellett nyitni az esernyőket. Budapesten pedig villámlott.” (88.); „Egy ilyen találkozó alkalmával összeakaszkodtunk a hullarészeg Cselkassal. Azt vágta a fejemhez, hogy én titkos magyar ellenforradalmár vagyok. (...) És mégis, elszörnyedve gondolok arra, hogy talán akkor lettem kommunista? Talán mindez az ellenségmániás, részeg Cselkas érdeme? Talán épp akkor találtam meg megalázott lelkemben az önvédelem csúcsán én, a szerelmes és haldokló azt a nem is sejtett valamit?” (90–91.); „Az igazi változást a budapesti fedett pályaudvaron találtam meg. Az óriási sötétség tátongott, de nem úgy, mint egy begy, amely el akar téged nyelni, hanem inkább mint egy száj, amely lidércnyomásos álmában szeretne valamit kiáltani, de nem tud” (102.).

²⁰ Dzsagarov, Georgi, *A költészet védelmében*, Szeptemvri, 1957/8. szám, 144.

²¹ Lásd. *Április költői*, antológia, összeállította: Andrej Germanov, Ivan Popivanov, Ivan Trenev, Szófia, 1976, 205–206.

A magyarok '56-os hőstétéhez való viszony ellentmondásos reakciókat vált ki. A magyarok bátorságát titokban örömmel üdvözik, és tetszésüket fejezik ki, baráti társaságban éles hangú vélemények, sőt nyilvános gyűléseken bátor nyilatkozatok is hallhatóak, miközben teljesen ellentétes, az „ellenforradalmat” nyilvánosan elítélő beszédek is elhangoznak.

A legjellemzőbb Krum Penev esete, aki levéltári adatok szerint üdvözölte a felkelést.²² Másrészt azonban a *Literaturen front* 1956. november 15-i számában megjelent Krum Penev *Az agresszorokhoz* című verse, amely a felkelést „hóhérok játéka”-ként mutatja be, amely „a magyar nép rabigába hajtásához vezet”.²³ Ugyanez a Krum Penev egyike annak a 20 bolgár írónak, akik aláírják a magyarországi szovjet intervenciót támogató véleménynyilvánító nyilatkozatot.

Georgi Markov visszaemlékezése szerint, a Vecserni novini című lap szerkesztőségében egy alkalommal egy „szimpatikus, hallgatag fiúval” – Diko Fucsedzsievvel – együtt hallgatták a magyarországi híreket, és neki úgy tűnt, hogy mind a ketten ugyanazt érzik és ugyanazt gondolják, azaz titokban a magyar felkelőkkel vannak. Amikor azonban a rádió bejelentette, hogy Nagy Imre kormánya megbukott, Fucsedzsiev ennyit mondott: „A gazemberek megkapták, amit érdemelnek!” Ebben a történetben az az érdekes, hogy Diko Fucsedzsiev ezt követő írói és pártkarrierje ellenére, Georgi Markov továbbra is ragaszkodik ahhoz a kezdeti intuíciójához, hogy „az a hallgatag fiú akkor nem volt nagyon messze tőlem”,²⁴ azaz még az olyanok is, mint Fucsedzsiev (fiatal párttagok), talán *titokban legbelül* abban reménykedtek, hogy a magyar felkelés majd diadalmaskodik, és csak annak kudarca után döntöttek úgy, hogy *fennhangon* tanúságot tesznek politikai korrektségükről. Jogos feltételezés.

Miután a szovjet hadsereg leverte a forradalmat, a hivatalos bolgár sajtóban több helyen találkozhatunk a korábbi ingadozások leírásával. Így például, hogy a szovjet hadsereg „nem az, mint ami Budapesten zajlott”, valamint a „tűzásokról” és a nép egy részének „félrevezetéséről”. Georgi Dzsagarov is így értelmezi Levcssev *Októberi verseit*: „...hajlamosak voltunk más szemmel tekinteni a Magyarországon zajló folyamatra. Túlságosan elmerültünk a szocialista törvényesség kisiklásaiban, s emiatt szinte együttérettünk magyar testvéreinkkel, s úgy gondoltuk, hogy a lenini elvek helyreállításáról van szó. És akkor fellángoltak a tüzek. Az éjszaka sötétjéből felbukkant a restauráció árnyéka.”²⁵

A magyarországi változások iránt kezdetben mutatkozó szolidaritást később pillanatnyi eltévelyedésnek bélyegzik, amelyet gyorsan követ a hirtelen „megvilágosodás”, azaz az események „ellenforradalmi jellegének” felismerése. Jellemző, hogy az írók óriási többsége a felkelésre csak a vég kezdete után reagál – amikor már *minden világos*. Kevesen reagálnak úgy, mint Levcssev, aki már november 4. előtt *fennhangon* hirdeti:

*kik az ellenségeim,
kik az elvtársaim...*

²² Lásd: Migeve, Vladimir, Idézett műveiből, 149.

²³ Lásd: Penev, Krum, *Az agresszorokhoz*, *Literaturen front*, 1956. 11. 15., 46. szám

²⁴ Markov, Georgi, *A magyar ősz...*, 113.

²⁵ Dzsagarov, Georgi, *A költészet védelmében...*, 145.

De még nála sem véletlen az ébredés metaforája. Levcssev önéletrajzi lírai hőse ugyanis a vers végén így nyilatkozik:

*Te nyugtalan októberi eső,
köszönöm, hogy felébredtetél!*

A felkelés alatt nehéz az „ellenségeket” és a „barátokat” felismerni. A lírai hős túlságosan *elszállt* az új „forradalmi illúziók” csábításában, s ezért most fel kell *ébrednie*. Miután pedig már *felébredt*, fokoznia kell *éberségét*, hogy többé már ne szálljon el. Nyilván nem véletlen egybeesés, hogy 1956 novemberében és decemberében a kommunista párt minden politikai útmutatásában és a bolgár újságok és folyóiratok valamennyi publicisztikai cikkében nagy nyomatékkal ismétlődik az éberség tézise.²⁶ Ezúttal azonban Ljubomir Levcssev verse még meg is előzi a pártdirektívákat, és bocsánatkérően hangsúlyozza, mennyire fontos, hogy a fiatal értelmiségiek éber nyelvi magatartást tanúsítsanak.

Rögtön november 4-e után a sajtóban rengeteg írói reagálás jelenik meg a levett „ellenforradalom” ellen. A tegnapig néma, rádiókészülékekhez bújít szerzők elszánják magukat, hogy kiszolgálják a BKP új kampányát. De minek köszönhető a nyelvi magatartásukban bekövetkezett változás?

Nyilván sokaknál felülkerekedik az a kívánság, hogy csatlakozzanak az elbukott magyarok feletti diadalhoz, és kifejezzék hűségüket a régi-új győztesekhez. Mások, a bolgár írók egy részének jellemtelensége miatt nem merik elhárítani a különböző szerkesztőségek felhívásait, hogy írjanak verseket vagy cikkeket az „ellenforradalom” leverése *alkalmából*. A kommunista írók egy részénél valószínűleg fellép egyfajta *félelem-szindróma* is, amelyet csak fokoz az az aktív propaganda, amely eltúlozza a forradalom alatt elkövetett erőszakot, és a felkelőknek több tucat „rémtettet” tulajdonít. Lehetséges, hogy egyes írók azonosítják magukat a felkelés áldozatainak egy speciális részével (pártfunkcionáriusok és az ÁVO [a magyar Állambiztonság] alkalmazottai), és sietnek kifejezni felháborodásukat, hogy Budapesten kommunistákat akasztottak fel. Bizonyára vannak olyanok is, akik abszolút hitelesnek fogadják el a hivatalos sajtó fényképekkel illusztrált, propagandisztikus írásait a „fehér terror áldozatairól”, és őszintén felháborodnak a látottakon és hallottakon.

Nikola Furnadzsievs az egyetlen, aki két verset is közöl a levett felkelés *forró nyomain*: a *Literaturen front* című újság 1956. december 13-i számának első oldalán a *Magyarország*²⁷ a *Mladezs* című folyóirat 1957. évi első számában pedig *A magyar néphez*²⁸ című verset. A jelek szerint a két szöveg közül Furnadzsievs a *Magyarországot* találja sikeresebbnek, mivel a szöveg alá odaírt évszámmal (1956) felveszi a verset *A te útjaidon jártam* (1958) című könyvébe is. Az olyan szerzők, mint Dimo Boljarov, Vatyó Rakovszki, Ivan Burin és mások

²⁶ Lásd az éberség tézisének különböző variációit itt: *Egység és éberség*, *Otecsesztven front*, 1956. 11. 11.; *Egységbe forrva és éberem*, *Csitáliste*, 1956/11. szám, 2–3.; *Éberek!*, *Mladezs*, 1957/1., 5.; *Állandóan fokozzuk a dolgozók forradalmi éberségét*, *Novo vreme*, 1957/3., 14–21.; és más oldalak

²⁷ Lásd: *Literaturen front*, 1956. 12. 13., 50. szám

²⁸ Lásd: *Mladezs*, 1957/1. szám, 6.

szintén szerepeltetik későbbi antológiáikban az ebben az időszakban az *aktuális témáról* írt verseiket, ami azt mutatja, hogy ezeket nagyon fontosnak tartják. Nino Nikolov minden egyes gyűjteményes kötetébe felveszi a *Halva született napok* című költeményét, ily módon fejezi ki, hogy ez az egyik emblemikus lírai szövege. David Ovadija egy egész verseskötetének azt a verscímét adja, amelyet az '56-os „magyar” és más események ihlettek: *A gyűlölet nem halhat ki* (1958).

Összességében a nyelvi magatartási modellnek két fajtáját különböztethetjük meg: a rejtettet és a nyilvánosat, azaz a szavakat és a gesztusokat. Kezdetben (1956. november 4-e előtt) egy hallgatóságos, vagy inkább nem publikus reagálás tapasztalható „a magyar eseményekre”, amit különbözőképpen lehet értelmezni: egyrészt úgy mint aktív kiállást a magyar felkelés mellett (például Jordan Ruszkov versei, amelyeket a szerző még a pogrom előtt írt), másrészt mint titkos tömeges reményt, hogy a felkelés sikerrel jár majd (ezt bizonyítja számos későbbi esszé és memoár), harmadrészt pedig mint az események semleges regisztrálását (ilyen például Csudomir naplója). A felkelés leverésekor ezek az első reakciók a végkifejlettől való aggodássá alakulnak át. Ez az aggodalom aztán nyilvánosan deklarált „ébredésbe” vált, azaz a magyarországi folyamatokat „a népnek a reakciós erők általi félrevezetésének” és „ellenforradalmi lázadásnak” minősítik.

Az ellenforradalom ELLEN. Témák és ábrázolási rendszerek. Az 1956–57-es években a „magyar eseményekkel” foglalkozó irodalmi és publicisztikai szövegekben könnyen felismerhető tipológiai témák és hősök szerepelnek. Ezek többsége a hivatalos propagandából származik. Az ideológiai modellek közvetlen átvitele az irodalomba könnyen nyomon követhető, mint ahogyan az is, hogy ez az egyes művekben mennyire különböző módon történik, illetve egyes szerzők hogyan állnak ennek ellen, és hogyan korrigálják ezeket a modelleket.

A versekben leggyakrabban ugyanazok a témák szerepelnek, mint a hivatalos propaganda által sugallt vezércikkekben és kommentárookban.

A leggyakoribb tipológiai *magyar* téma különböző variációkban valamilyen tényleges vagy kitalált gyilkosságot tárgyal, amelyet az „ellenforradalmi bandák” követtek el. A bolgár költők által különösen kedvelt és gyorsan kitalált történet arról szól, hogy „horthysta fasiszták” felakasztanak kommunistákat, munkásokat, vagy véletlen arra járó, teljesen véletlen embereket. Íme egy példa:

*Vállukon puska, mennyi ember,
köpenyükön Horthy-váll-lap,
korhadtt ágon lóg, szél veri
akasztott testét munkásnak.*

(Magyarország, Nikola Furnadzsiev)

*Holtan akasztották föl gazul.
Hajlott bele a görbe ág ott.
Tévedésből ölték meg talán,
törvénynyé vált bosszúvágyból.*

(A *Halvaszületett napokból*, Nino Nikolov)

akasztottakat cibál a szél, rázza vadul...

(Magyarország, Sztanyu Boncsev)

*Faderékon függ, lefelé fejjel,
himbálva a hurokban Jan.*

(Az uraság visszatérése, Nikolaj Szokolov)

A második leggyakoribb *magyar* téma, amelyet a szerzők sok apró történetben dolgoznak fel, azzal a hipotetikus közös címmel illethető, hogy „A grófok visszatérése”. Ezek a művek lírikus interpretációját adják a szovjet és a szovjetbarát propaganda egyik központi tézisének, amely szerint az „ellenforradalom” fő felbujtói és cselekvő személyei a korábbi grófok és bárók voltak azzal az éber szerzők által felfedezett céllal, hogy visszaszerezzék földjeik és vagyonukat. A hivatalos kommunista sajtó figyelmének központjában Esterházy gróf áll, aki emblematikus figurája „a volt mágnások, gyárosok és nagybirtokosok ellenforradalmi vesztségének” (Ljudmil Sztobjanov szavai szerint).²⁹

A felkelés színpadán megjelenő *grófok* különleges egzotikumot jelentenek az ötvenes évek bolgár közönsége számára, mivel ez a közönség már megszokta az arisztokrata személyiségek groteszk ábrázolását. A grófok ábrázolása tömegesen elfogadott klisékkel történik, azaz csillogó külső, amely rútságot és törvényteleniséget takar: „grófok ezüst lornyonnal” (*Hol vagy?*, Vatyó Rakovszki), „vihog a részeg gróf” (*Az uraság visszatérése*, Nikolaj Szokolov), „kaparja koszos körmeivel a fűzfát” (*A gróf könnyei*, Konsztantin Pavlov), „kegyetlen kezek: rövid, éles körmök” (*Halvaszületett napok*, Nino Nikolov). A negyvenes években emigrált vagy a kommunista hatalom által börtönbe zárt nemesek karikatúrák és revansisták képében térnek vissza az 1956-os esztendő költészetébe.

Egyébként a magyarországi volt földbirtokosok *rabló kezeinek* képe igen kedvelt a legkülönbözőbb műfajú szövegekben – például a publicisztikában, ahol nemegyszer jelenik meg annak a rettenetes ábrázolása, amint „a parasztok földje felé ismét kinyújtják mohó kezüket a földbirtokos grófok”.³⁰ Bulgáriában a magyar „ellenforradalom” témájában a különböző műfajok (irodalmiak és nem irodalmiak) egymástól lesik el a témákat és alakokat, kölcsönöznek stilisztikai megoldásokat és ideológiai sémákat.

Még egy olyan költő is mint Konsztantin Pavlov, aki a hatvanas évek közepétől az etikai egyet nem értés szimbólumává válik, és kidolgoz egy, a szocialista realizmustól eltérő költészetet, közzétesz egy paradox lírai történetet egy grófról, akit a felkelés leverése után elűznek Magyarországról, s akinek nem sikerült visszaszereznie a földjét. Hazájától távol a gróf siratja a szőlőjét, s egy fűzfa mellett olyan könnyeket hullat, amelyek „képesek lennének megmérgezni / az egész világ kommunistáit”. Noha konkrét név a költeményben nem szerepel, Konsztantin Pavlov valószínűleg Esterházy grófnak a sajtó által felkapott ausztriai menekülését dolgozza fel. Erre a tényre azonban a szerző egy olyan képet fest, amelyen egy illúzió megvalósul, azaz megmosolyogja ugyan a gróf

²⁹ Bolgár írók az eseményekről. Ljudmil Sztobjanov, Georgi Karaszlávov, Hriszto Radevszki, Litteraturen front, 1956. 11. 15., 46. szám

³⁰ Lásd: *A magyar nép kiállja majd a sorsdöntő próbát*, Otecsesztven front, 1956. 11. 5

„álmát”, de egyúttal figyelmeztet is, hogy a gróf nem mondott le arról, hogy visszaszerezze földjeit. A gróf könnyeitől ugyanis a fűzfán szőlőfürtök nőnek.

*A legszárazabb ág is bont rüggyet.
– Ez varázs-ország, bűvös!
Mint édes reménység csüngnek
duzzadó szőlőszemekkel fürtök.*

*S szökken föl: nem ez a vége.
Új harcokról álmodik, küzd ma.
Tündököl előtte, ragyog jelképe –
szőlőfürtökkel súlyos fűzfa.*

A Pavlov későbbi költészetéből ismert groteszk ábrázolás itt az aktuális propagandafeladatok szolgálatában áll. Jellemző, hogy *A gróf könnyei* című vers már a *Sztarsel* című folyóirat 1956. november 9-i számában megjelenik, mégpedig középen, *A hét karikatúrákban* cím alatt, ahol az aktuális külpolitikai eseményeket – így többek között a magyar „ellenforradalmat” és a szuezi válságot – ábrázoló szatirikus rajzok láthatók.⁵¹

A gróf történetét Nino Nikolov is elmeséli a *Halvaszületett napok* című költeményében. A rövid mottóban a szerző megjegyzi: „Esterházy gróf kijött a börtönből, és bejelentette, hogy visszaszerzi majd azt, amit elvettek tőle...” A továbbiakban a szoc. realista ideológiai mátrix alapján gyártott tények és legendák következnek – az apa gróf megvakított egy mesterembert, hogy más kapukra már ne tudjon napot faragni; állítólag minden alkalommal élt az első éjszaka jogával, „minden egyes menyasszonnyal egymás után az esküvő előtti hetekben”; a fia pedig „segített Horthynak és Hitlernek”, később pedig „háromszázezer holttestet temetett el”; stb. A szerző alkalmazza az ismert *kizárásos technikát* is, azaz a gróf „gonosztetteihez” kétség sem fér, azok valóságtartalma teljesen nyilvánvaló. A vers szövege ezeket csupán azért regisztrálja újra meg újra, hogy bebizonyítsa: a grófnak és a hozzá hasonló származásúaknak semmi keresnivalója a tisztességes emberek osztályközösségében.

A bolgár költészetben időnként megjelennek más *magyar* lírai témák is. Azt a Magyarországon elterjedt vallásos-népi szokást, hogy az útkereszteződések-nél keresztet állítsanak fel, Dimo Boljarov ideológiai allegóriaként használja. Nála a kereszt és a szentek annak az időnek a jelei, amikor „rossz volt az élet, és keresztre feszítették a világot”. Az „ellenforradalom” prizmáján keresztül pedig ezt a szokást így írja le:

*Ki adott kardot a vén hóhérnak –
csak serege keresztnek
lett mind nagyobb!*

(Magyarország 1956)

⁵¹ Lásd: *Sztarsel*, 1956. 11. 9., 561. szám. Ugyanabban a számban a „magyar téma” a vezető kommentárban szerepel: Petrov, Valeri, *Ebben a hónapban én voltam az ügyeletes...*; de látható N. Mircsev, Marko Behar, V. Andreev és T. Dinov karikatúráin is.

A magyar felkelés *alkalmából* született szövegekben számos *bolgár* téma és szituáció is szóba kerül. A már említett, gyakran ismétlődő téma, a *rádió hallgatása* többször is előfordul Nikola Furnadzsiev verseiben.

„Rádiódba bújva egészen / a szoba komor sötétjében / gyötrődsz te, hallgatsz és nézel...”

Boján Balabanov Magyarországot Bulgáriával azonosítja a következő jelzőn keresztül:

„Vérrel vívtuk ki ezt a világot, el nem engedjük már sohasem.” (Beszélgetés az ellenségekkel).

Jordan Demirev *Ő, a jólelkű...* című verse egy olyan tipikus, hétköznapi beszélgetést mutat be 1956 őszén Bulgáriában, amelyben a következő felkiáltások hangzanak el: *„Látod, mi történik Magyarországon? Minden!... (...) Te is hallottad?... Ez aztán egy nép... Most rajtunk a sor! De mi hallgatunk!...”* A versben ilyen replikák hangoznak el a „közömbös”, sajátságosan *negatív* lírai hős szájából.

Különös *határ*-témát jelentenek bolgár költők és magyar értelmiségiek külföldi találkozásai, amelyek lírai reakciókat váltanak ki a többek között Nikolaj Marangozovból (*A kéjsóvár Moszkva* című versben) és Vatyó Rakovszkiból (a *Te hol vagy?* című versben). Marangozov egy olyan történetet mesél el, amikor a budapesti felkelés alatt Moszkvában egy „baráti asztalnál” megjelenik egy magyar költő, aki mindenki figyelmét magára vonja. Rakovszkinál egy bizonyos *K. magyar művészről* van szó, akivel a szerző Pozsonyban ismerkedik meg, s noha egyetlen közös nyelvük a francia, amelyet mindketten törve beszélnek, azonnal összebarátkoznak. A felkelés vagy az „ellenforradalom” nyugtalan hátteret alkot mindkét szöveg mögött, amelyekben fokozatosan elmosódnak és eltűnnek az egyes lírai hősök kontúrjai, hiszen azok csupán alkalmat szolgáltatnak az ideológiai tézisek kifejtésére.

Marangozov különösen következetesen fosztja meg a témát mindenféle személyességtől, s így végül csak felhívások és figyelmeztetések maradnak:

*Sortűz ez, golyószó a békére!
Harcra fel a népellenességgel!
Hív hevülő vérünk bennünket –
Szégyen gyaláz, magyar becsület!*

Rakovszki, noha aggódik magyar barátjának sorsa miatt a felkelés alatt, amikor a grófok újra „keresik a földjüket és rabjaikat”, végül eljut egy teljesen dehumanizált befejezésig:

*És ha véres napon estél el,
hogy virágozzék a föld, melyről te
ismeretlen szavakkal meséltél.
Legalább azt adja vissza – a földet:
Oh, il est mort, mais je suis bien!*

Ami azt jelenti: „Oh, ő már halott, de én jól vagyok!” A barát esetleges halálát csak az igazolja, ha a barát azért halt meg, hogy „virágozzék a föld”. Az emberi élet vége egyúttal az osztályalapú ideológia kezdete.

A magyar „ellenforradalomról” szóló költészetben túlsúlyban vannak az ilyen *dehumanizált* tematikai konstrukciók. Ezért a cselekmény hősei teljesen mentesek mindenféle egyéni profiltól és emberi konkrétumtól. 1956-ban a szocialista realista szövegekben egyenesen válság érzékelhető a Vezér ábrázolásában. A válság jól látható mind a publicisztikában, mind a szépirodalomban, s ez elsősorban azoknak a kísérleteknek köszönhető, amelyek az SZKP XX. kongresszusa és a Bolgár Népköztársaságban a BKP Központi Bizottságának áprilisi plénuma után a „személyi kultusz” trónfosztására irányulnak. Így aztán az irodalmi teret megtisztítják a személytelen kollektív lírai hősoktól, azaz a néptől, az ellenségtől, az agresszoroktól, a hazafiaktól stb.

Az *ellenségek* megnevezése a sajtóban megjelenő hivatalos közleményekből és a kommunista vezetők beszédeiből kivett azonosítás alapján történik. A versekben az ellenségeket hol „horthysta hóhérok” (Alekszandar Milanov, Sztanko Boriszov *A haragban*), hol „horthysta vállbojtokkal díszített köpenyt viselő” embereknek (Nikola Furnadzsievszov a *Magyarország* című versében stb.) nevezik, hogy aztán „gonosztevők sorfala” (Sztanyu Boncsev) és „vad hordák” (Nikolaj Szokolov) között beszéljessenek. Az ellenség képe fokozatosan eléri az általánosítás legmagasabb fokát, mint például David Ovadija *A gyűlölet nem halhat ki* című versében, amely 1957. január végén jelent meg a *Rabotnicseszko delo*³² című újságban. Ebben az ördögűzésre emlékeztető versben az ellenség iránti gyűlölet a háború nyelvéből nyeri energiáját, s átveszi a szocialista realizmus összes radikális szövegét a „partizánköltészettől” az aktuális „nemzetközi témákról” szóló versekig. Az ellenség, amelyet Ovadija lírai hőse szerint csak gyűlölni és megsemmisíteni lehet, a társadalom egyre nagyobb részét foglalja magában: most már nem csupán az „összes uraságot” és „a fennhéjázó nagymenőket”, hanem „minden gazembert”, sőt még „a közömbös szíveket is, amelyekben nem ég a lázadó láng”. Mindenki, aki nem figyel a *közömbösségre*, könnyen ellenséggé válhat. Az ’56-os magyar felkelés visszahozza azt az egész retorikát és propagandisztikus stilisztikát, amelynek központjában az ellenségmánia áll, amely a világot „haladó” és „reakciós” részre, a társadalmat pedig „népre” és „ellenséges elemekre” osztja. Az utóbbiakkal szemben csak gyűlöletet lehet érezni. A *gyűlölet, a közösségileg megosztott gyűlölet* minden alkalommal újjászületik, amikor a bolgár társadalomban tendenciózusan *ellenséges elemeket* konstruálnak. A hetvenes és a nyolcvanas évektől eltérően azonban 1956-ban a *gyűlöletnek* még mindig szigorúan *háborús formátuma*³³ van.

³² Lásd: *Rabotnicseszko delo*, 1957. 01. 27.

³³ Jó példa a „katonai nyelv” és az „ellenségmánia” közötti kapcsolatra egy tudósítás a honvédelmi osztály beszámoló párttaggyűléséről: Angelov, K. őrnagy, *Az ideológiai munka – legfőbb kötelességünk*, *Narodna armija*, 1956. 12. 7.: „A pártszervezet a tőle elvárható figyelmet fordította a magyarországi eseményekre. A kommunisták azonban nem akarják, hogy itt megálljunk. Azt akarják, hogy fokozzuk a gyűlöletre nevelést a haza, a szocializmus ellenségeivel szemben. »A mi szent ügyünk ellenségei – mondotta Dimitrov elvtárs – meg kell hogy értsék a mi gyűlöletünket és elszántságunkat, hogy legyőzzük őket. Apáinktól és nagyapáinktól meg kell tanulnunk az ellenség gyűlöletét.« Dimitrov elvtárs szavai általános helyeslésre találtak.”

A bolgár szerzők könnyűszerrel konstruálnak olyan ellenzéket, hogy *tömeg a nép ellen*, amelyben a *tömeg* „ellenforradalmi bandákat” jelent, a *nép* meghatározás pedig osztályalapú interpretáció. Nino Nikolov *Halvaszületett napok* című költeménye jellemző példa ennek az ellenzéknek a lírai ábrázolására.

*Kik azok ott – a nép?
Rettenetes szó!
Akkor – ki:
tömeg,
csőcselék,
gyülelész had?*

Nikolov a költemény első részében („október 23.” – a felkelés első napja) még bizonytalan a választ illetően, de „október 27-én” már meg van győződve arról, hogy ez egy „gonoszságtól megrészegült” tömeg. A séma működik: az „ellenforradalmárok” *tömege* vadállati kegyetlenségeket követ el, a *nép* pedig felkel ellene.

*Temesi János fordítása
A verseket Szondi György fordította*

Plamen Dojnov (1969) – bolgár költő, drámaíró, irodalomtörténész, szerkesztő, több alapvető irodalomtörténeti összefoglalás írója, antológiák válogatója, kifogyhatatlan ötletgazda, egyetemi oktató, az irodalomtudomány doktora, bolgár irodalmi díjak birtokosa. Eredeti módon szedi verse négy budapesti kávéház kávélapjainak fantáziakínálatát – a több kiadást megélt, díjazott bolgár kötet *Kávéköltemények* címmel jelent meg magyarul (Napkút, 2007). Budapesten diplomáciai szolgálatot is ellátó, Szófiában magyar szakot végzett feleségének halála után kiadta kettejük közös fordításában készült, a magyar költészetből tolmácsolt remekléseik kis kötetét. Kezdeményezésére s bevezető írásával látott bolgár napvilágot a *Tri cvjata/Három szín* című antológia: 15 fiatal magyar költő bolgáruul, 15 fiatal bolgár költő magyarul. A *Csetene na drugija (A másik olvasása)* című kiadvány olyan gyűjtését tartalmazza, amely az új évezred első tíz esztendeje alatt magyarról bolgárra fordított könyvek kritikai visszhangjait rendszerezi: negyven könyvről írt negyvenyolc elemzés.

A most közölt fejezet annak a megjelenés előtt álló könyvnek a részlete, amelyik így – kutatómunkájának eredményeként – csak magyarul lesz olvasható.